

МАКТАБ ТА'ЛИМДА ТАДҚИҚОТ КОМПОНЕНТЛАРИ

NURMATOVA NARGIZA SAIDOVNA
QASHQADARYO VILOYATI SHAHRISABZ SHAHRIDAGI
24– МАКТАБ ДИРЕКТОРИ,
оliy toifali ona tili va adabiyot fani
o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta'lim mazmunini xorijiy tendensiyalarning ta'lim shakllari modifikatsiyalariga oid tajribalari asosida takomillashtirish, ta'lim jarayonida o'quvchilarning kichik tadqiqotchilik faoliyatini innovatsion yondashuvlar asosida tashkil qilishning me'yoriy asoslarini takomillashtirilishi haqida fikrlar bildiriladi. Ilmiy manbaalarga tayangan holda olib borilayotgan nazariy tahlillar va ularning metodologiyasi hamda oquvchilariga maktab yoshidan boshlab tadqiqot ko'nikmalarini singdirishga va uning mohiyatini anglashga, shuningdek xos ilmiy konseptual xususiyatlarni shakllantirishga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: Ta'lim shakllari, tadqiqot ko'nikmalari, pedagogik qonuniyatlar, texnologiyalar, metodologiyalar, innovatsion muhit.

Аннотация: В данной статье высказываются мнения о совершенствовании содержания образования на основе опыта зарубежных тенденций модификации образовательных форм, совершенствовании нормативной базы организации малой исследовательской деятельности студентов в образовательном процессе на основе инновационных подходов. Оно посвящено теоретическому анализу и его методологии, основанному на научных источниках, и призвано привить учащимся со школьного возраста исследовательские навыки и понять его суть, а также сформировать конкретные научные концептуальные особенности.

Ключевые слова: Образовательные формы, исследовательские навыки, педагогические принципы, технологии, методики, инновационная среда.

Annotation: This article discusses ideas on improving the content of education based on the experiences of foreign trends in modifying educational forms, as well as enhancing the normative foundations for organizing students' small-scale research activities in the educational process based on innovative approaches. The theoretical analyses conducted, relying on scientific sources, and their methodology are also devoted to instilling research skills in students from school age, helping them understand its essence, and forming specific scientific conceptual characteristics.

Keywords: Forms of education, research skills, pedagogical principles, technologies, methodologies, innovative environment.

KIRISH

Mamlakatimizda ta'lim mazmunini xorijiy tendensiyalarning ta'lim shakllari modifikatsiyalariga oid tajribalari asosida takomillashtirish, ta'lim jarayonida o'quvchilarning kichik tadqiqotchilik faoliyatini innovatsion yondashuvlar asosida tashkil qilishning me'yoriy asoslari takomillashtirilmoqda. Buning uchun bo'lajak pedagoglar umumiy o'rta ta'lim bosqichiga tayyor holatda kelishi zarur hisoblanadi. Mazkur sohani rivojlantirishda "Oliy ta'lim mazmunini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarining barqaror rivojlanishiga munosib hissa qo'shadigan, mehnat bozorida o'z o'rnini topa oladigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash tizimini yo'lga qo'yish"¹ kabi ustuvor vazifalar aralash ta'limning metodik imkoniyatlarini yanada kengaytirish zarurligini ko'rsatadi. Bu esa, aralash ta'lim sharoitida talabalarni tadqiqotchilik faoliyatiga tayyorlashning metodik

1 O'zbekiston Respublikasi Prezidenti 2019 yil 8 oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risda"gi PF-5847-son Farmoni. - URL: <https://lex.uz/docs/-4545884>.

modelini ishlab chiqish va uni amaliyotga joriy etishning didaktik ta'minoti va pedagogik shart-sharoitlarini takomillashtirishni taqozo etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

S.I.Ojegovning izohli lug'atida "tadqiqot" tushunchasiga quyidagicha ta'rif keltirilgan "Tadqiqot - odatda, biror masala yoki hodisani chuqur o'rganish, uni har tomonlama ko'rib chiqish, ma'lum bir maqsad asosida aniqlik kiritish va natijada ilmiy xulosalarga kelish jarayonidir. Bu jarayon ilmiy o'rganishning markazida turadi va ilmiy faoliyatga xos belgilardan biri hisoblanadi"².

Mazkur atamaning ingliz tilidagi ekvivalenti sifatida "research" fe'li ishlatiladi. Tilshunos V.K.Myuller ushbu so'zning semantik tarkibini tahlil qilib, uni ikki asosiy qismga ajratadi: "re" - "yana, takroran", "search" - "izlanish, tekshirish, tajriba qilish" degan ma'nolarni anglatadi. Shunday qilib, "research" tushunchasi, aslida, ma'lum bir bilim sohasi doirasida chuqur, qayta-qayta va tizimli tarzda olib boriladigan ilmiy o'rganish faoliyatini bildiradi³.

Ilmiy manbaalarga tayangan holda olib borilgan nazariy tahlillar va uning metodologiyasi tadqiqot mavzusining ichki mohiyatini anglash, unga xos ilmiy konseptual xususiyatlar hamda avval o'rganilmagan muammoni, dolzarb jihatlarini aniqlash imkonini beradi. Jumladan, A. Derkach quyidagi fikrni ilgari suradi: "Pedagogikada tadqiqot — bu ilmiy bilish usullaridan foydalangan holda ta'lim, o'qitish va tarbiya jarayonlarida yuzaga keladigan muammolarni hal etishga qaratilgan faoliyatdir. Unga ko'ra, ilmiy tadqiqot deganda, ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishdagi uslubiy echimlarni ishlab chiqish, fanlarni o'qitish tamoyillari va pedagogik qonuniyatlarni aniqlashga qaratilgan, nazariy va amaliy jihatdan asoslangan faoliyat tushuniladi"⁴.

² Ожегов С.И. Словарь русского языка. Шведова.- 2- изд. -М.: Рус.яз., 1998. - 928 с.

³ Мюллер В.К. Англо-русский словарь / -М.: Русский язык, 1989 г., -с.23

⁴ Деркач А.А. Акмеологические основы развития профессионала. - М., Воронеж, 2004. -752 с.

Umuman ilmiy tadqiqotlarni ularning turli aspektlari asosida tasniflash va tadqiq qilish mumkin. Manbaalarda keltirilgan tasniflarda tadqiqotlarning quyidagi turlari ko‘p uchraydi:

fundamental tadqiqot;

amaliy tadqiqot;

innovatsion tadqiqot.

Asosiy ilmiy izlanishlar deb ataluvchi **fundamental tadqiqotlar** — bu inson, jamiyat hamda tabiiy muhitning tarkibi, funksional xususiyatlari va rivojlanish mexanizmlarini chuqur tushunishga qaratilgan nazariy yoki tajriba asosidagi ilmiy faoliyat yo‘nalishidir. Ushbu turdagi izlanishlarning bosh maqsadi - bevosita amaliy echimlar ishlab chiqish emas, balki yangi, ilgari noma’lum bo‘lgan ilmiy bilimlarni aniqlash orqali fan taraqqiyotiga zamin yaratishdan iboratdir.

Amaliy tadqiqot – bu yangi bilimlarni qo‘llashga yo‘naltirilgan tadqiqot hisoblanib, aniq masalalarni echish va amaliy maqsadga erishishga yo‘налgan faoliyatdir.

Demak, tadqiqotchilik faoliyatiga inson, jamiyat va tabiat muhitining tuzilishi, funksional mexanizmlari hamda rivojlanish qonuniyatlari haqidagi yangi bilimlarni izlash va ilmiy mehnat qilish orqali shakllantirish, ularni amaliy ehtiyojlar asosida qo‘llashga qaratilgan ilmiy izlanishlar majmuasi sifatida qarashimiz mumkin. Shunday ekan, ilmiy izlanish faoliyati nazariy tahlillar asosida olib boriladigan fundamental tadqiqotlar bilan bir qatorda, mavjud ilmiy natijalarni real hayot muammolarini hal qilishga yo‘naltiruvchi amaliy tadqiqotlarni ham qamrab olishi lozim.

Tadqiqotchilikning mazkur ikki turi - biri bilimlar kengayishini, ikkinchisi esa ularning amaliyotda tatbiqini ta’minlaydi. Shu boisdan, har qanday mukammal ilmiy faoliyatda mazkur yo‘nalishlarning uyg‘unligi muhim hisoblanadi.

Innovatsion tadqiqot esa, tadqiqot olib borishga motiv, motivatsiya yoki turtki beradi, bunda insonning yangilikni bilishga qiziqishi va intilishi ishtirok etadi; amaliy tadqiqot esa rag‘bat(stimul) va shaxsiy tashabbus kuchi bilan aniq amaliy masalani yechish ehtiyojini qondirishga xizmat qiladi.

M.N.Skatkin fan va ilmiy-tadqiqot maqsadlaridan kelib chiqib quyidagi keltirgan fikri bizning ilmiy tadqiqotchilikka bo'lgan yondashuvimizga mos: "Pedagogik ilmiy tadqiqotning asosiy vazifasi o'qitish va tarbiyalash jarayonlari haqida yangi ishonchli bilimlarga erishish, ularning mohiyatini ochish (ichki tuzilmasi, faoliyati, paydo bo'lishi va rivojlanishi), pedagogik hodisalar orasidagi bog'lanishlarni obyektiv qonuniyatlarni ochib berishidir"[10].

Zlidneva T.P. tadqiqotchilik faoliyatining quyidagi komponentlarini ajratib ko'rsatgan: axborotli (mavjud bilimlar haqida axborot olish, bu bilimlarni umumlashtirish, qayd etish); analitik – tanqidiy (mavjud bilimlarni tahlil qilish va tanqidiy o'rganish, tadqiqot mavzusining qisman yoki to'la anglanmagan qismini aniqlash asosida tadqiqot muammosini qo'yish (shakllantirish); shaxsiy-tadqiqotchilik (yangi bilimlarni olish uchun nazariy va tajribaviy tadqiqotlar o'tkazish, tadqiqotning oraliq natijalarini qayd etish)[9].

O'quvchilarning tadqiqotchilik faoliyati deganda, biz ularning zamonaviy bilimlar asosida izlanish usullarini qo'llash, tajriba asosida mustaqil tarzda nazariy hamda amaliy bilimlarni egallashiga yo'naltirilgan ilmiy-ijodiy-intellektual faoliyatini tushunamiz. Bu jarayon talabaning nafaqat fan doirasidagi tushunchalarni o'zlashtirishi, balki ularni amaliy muammolar echimida qo'llash malakasini shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur faoliyatning asosiy bosqichlari quyidagicha izchil tartibda tashkil etiladi: avvalo, tadqiqot ob'ekti va asosiy muammosi aniqlanadi; so'ngra ushbu muammoni o'rganish bilan bog'liq mavjud nazariy manbalar tahlil qilinadi; tadqiqot uchun maqbul metodika tanlanib, u amaliyotga tatbiq etiladi; zarur empirik materiallar yig'ilib, chuqur tahlil qilinadi. Yakuniy bosqichda esa, olingan ma'lumotlar asosida umumiy ilmiy xulosalar chiqariladi hamda shaxsiy ilmiy nuqtai nazar shakllanadi.

Yuqorida keltirilgan nazariy va amaliy ma'lumotlar hamda milliy hamda xorijiy tajribalarni tahlil etish orqali tadqiqotchi o'quvchiga quyidagicha ta'rif berdik: "tadqiqotchi o'quvchi"- o'zining ustida muntazam ishlaydigan, ilmiy yangilikni, samarador islohatlarni professional qadriyat darajasida bilgan, intellektual resurslarni

boyitishga bo'lgan davlat va jamiyat buyurtmasini anglagan, zamon talablari va innovatsion yondashuvlarni intensiv tarzda o'rganib, o'zining kasbiy faoliyatida tahliliy qo'llay oladigan izlanuvchidir.

Olib borilgan ilmiy kuzatuv va tahlillar shuni ko'rsatadiki, oliy ta'lim muassasalarini tamomlagan mutaxassislarning o'z sohasi bo'yicha etakchi tashkilotlarda faoliyat yurita olishlari, avvalo, ularning kasbiy tayyorgarligi va professional malaka darajasi bilan uzviy bog'liqdir. Ana shu holatdan kelib chiqib, biz tadqiqotimizda oliy ta'lim muhitida talabalarning ilmiy izlanishga jalb qilinishida samarali natijalarga olib keluvchi omillarni aniqlashni asosiy maqsad sifatida belgiladik.

Nazariy-metodologik tahlillar shuni ko'rsatadiki, kichik yoshdagi o'quvchilarga tadqiqot yo'llari ilk qadamlar sifatida tavsiya qilinadi.

Bunda ilmiy va amaliy vazifalarini quyidagicha shakllantirish mumkin:

- o'quvchilarni tadqiqotchilik faoliyatiga jalb qilishning zaruratini aniqlash (ya'ni, nima sababdan o'quvchilarning ilmiy faoliyat bilan shug'ullanishlari zarur?);
- ta'lim jarayonining tashkiliy-tuzilmaviy xususiyatlari (masalan, aralash ta'lim va uning komponentlari) qay darajada o'quvchilarda tadqiqotchilik ko'nikmalarining shakllanishiga ta'sir ko'rsatishini ilmiy asoslash;

o'quvchilarning ilmiy izlanishga bo'lgan munosabatiga ijobiy yoki salbiy ta'sir qiluvchi, motivatsiyasini oshiruvchi omillarni aniqlash hamda amalga oshirish mexanizmlarini tahlil qilish.

O'quvchilarni ilmiy-tadqiqot faoliyatiga yo'naltirishga oid samarali yondashuvlar sohasida ko'plab tadqiqotlar olib borilmoqda. Respublikamizda ushbu mavzu asosan pedagogika va falsafa sohalari doirasida chuqur o'rganilganligi alohida e'tirof etiladi. Jumladan, bu tadqiqotlar asosan oliy ta'limga yo'naltirilgan ammo maktab davri ko'pincha e'tibordan chetda qolgan.

Masalan, mamlakatimiz olimlaridan, "Ilmiy tadqiqot metodologiyasi" fani kontekstida talabalar va yosh olimlarning amaliy ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan metodologik yondashuvlar N.Shermuxamedova[4], A.Azizqulov[5],

I.Saifnazarov[3] kabi olimlar tomonidan mukammal tahlil qilingan. O'quv jarayonida pedagogik texnologiyalar yordamida talabalar bilim va ko'nikmalarini ilmiy-tadqiqot faoliyatiga yo'naltirish masalasi sohada tajribali mutaxassislar tomonidan keng tadqiq etilayotganligini aytish mumkin. Jumladan, R.Djuraev[2], R.Ishmuxamedov[7] va Zokirova D.[8] kabi olimlar mazkur sohada o'zining chuqur ilmiy izlanishlarini olib borib, muhim xulosalarga erishganlar.

Yuqorida keltirilgan tahlillardan kelib chiqib, ilmiy tadqiqot jarayoni bir qator asosiy tarkibiy qismlardan iborat ekanligini ko'rish mumkin. Ular orasida eng avvalo, ilmiy muammoni aniqlash va uni maqsadli tarzda shakllantirish bosqichi ajralib turadi. Keyinchalik, mavjud axborot manbalarini dastlabki nazariy tahlil qilish, muammolar va ularga mos kelishi mumkin deb hisoblangan echim usullarini aniqlash hamda ilmiy farazlarni ilgari surish bosqichlari kiradi. Ushbu ilmiy farazlar asosida nazariy tahlillar o'tkaziladi, tajriba ishlari esa oldindan rejalashtiriladi va tegishli metodik asosda tashkil etiladi. So'ngra, amaliy eksperimentlar bajarilib, ularning natijalari chuqur tahlil qilinadi, statistik jihatdan umumlashtiriladi hamda dastlabki gipotezalar ishonchlilik nuqtai nazaridan sinovdan o'tkaziladi. Ushbu tahlil natijalari asosida yangi ilmiy dalillar keltiriladi, muayyan qonuniyatlar shakllantiriladi va asosli ilmiy xulosalar bilan birga taxminiy prognoz ishlab chiqiladi. Amaliy yo'nalishdagi tadqiqotlarda esa, qo'shimcha bosqich sifatida olingan ilmiy natijalar albatta ishlab chiqarish, texnologiya yoki xizmat ko'rsatish sohalariga tatbiq qilish rejalashtiriladi va joriy etish ishlari olib boriladi. Umuman olganda, ilmiy izlanish, yangi bilimlarni izlash, ilmiy mehnat strukturasini aynan ushbu bosqichlarning har xil kombinatsiyasi belgilaydi, ya'ni har bir tadqiqot o'zining maqsad va yo'nalishiga qarab mazkur komponentlardan turlicha foydalanadi.

AMALIY XULOSALAR

O'quvchilarni maktab yoshidan boshlab kichik ilmiy faoliyatga samarali jalb etish masalasida o'quv jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalar va yangi o'qitish shakllarining tatbiqi masalalari bugunning o'ta muhim jihati sanaladi. Bizning fikrimizcha, tadqiqot faqat talabalar va undan kattalar uchun emas, balki

o'quvchilarning tadqiqotchilik faoliyatiga tayyorgarligini shakllantirish bugungi zamonaviy o'qitishda o'ta muhim tadqiqotlar sarasiga kiradi.

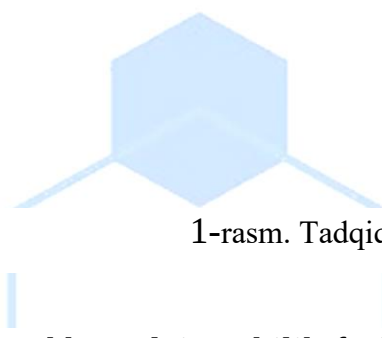
Umumiy orta ta'lim, ayniqsa ixtisoslashgan maktab o'quvchilarni rivojlantirishning tashkiliy-pedagogik, psixologik-motivatsion, umumdidaktik va o'ziga xos xususiyatlarini tadqiq etib, pedagogik jarayonni loyihalashda mantiqiy fikrlashga yo'naltirilgan darslarni innovatsion yondashuvlar vositasida tashkil etishda asosiy omil sifatida baholanadi. Bunday integrativ ta'lim bosqichlari nazariy bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishni tadqiqotchilik tamoyiliga mos ta'lim jarayonini tuzilishini qiyosiy-mazmunli tahlil qilishni, yakuniy xulosa chiqarishni ta'minlash kabi o'quvchi imkoniyatlarini tizimli shakllantiradi.

Darsda o'quvchilarni ilmiy-tadqiqot ishlariga tayyorlash uning barchasini izchil o'zlashtirishdan iborat komponentlar ya'ni: motivatsion, mazmunli, faol, aks ettiruvchi va qayta tadbiq etish faoliyatini shakllantiradi.

Ushbu tadqiqotlar pedagogik jarayonda ilg'or yondashuvlar va metodlarning amaliy ahamiyatini o'rganishga yo'naltirilgan bo'lib, ular ilmiy izlanish salohiyatini

oshirishda muhim omil sifatida namoyon bo'lishi bilan birga yangi imkoniyatlar va ixtirolar uchun ham zamin tayyorlaydi.

1-рasm. Tadqiqotchilik faoliyatini amalga oshirish komponentlari

Ushbu tadqiqotchilik faoliyatini amalga oshirish komponentlariga mutaxassislik xususiyatlarini inobatga olgan holda yondashuv zarur.

O‘quvchilar bilan olib boprilgan tadqiqotlar mohiyati *birinchidan*, tadqiqotchilik faoliyati komponentlarining algoritmi sifatida bo‘lajak yangi avlod kadrlariga, shuningdek ularni sohaga oid ilmiy-tadqiqot ishlariga samarali tayyorlash uchun juda muhim hisoblanadi. Dars ta’lim jarayoniga zamonaviy bilimlarni intensiv integratsiya qilishni taqazo qiladi. *Ikkinchidan*, zamonaviy o‘qitish usullari va shakllarini qo‘llash, turli xil axborot texnologiya vositalaridan foydalanish, muammoli o‘qitish va tanqidiy, loyihaviy yondashuvlardan kasbiy fanlar tizimida akademik-ijtimoiy motivatsiyani kuchaytiruvchi o‘quv-grafikli topshiriqlarni, pedagogik dizaynga muvofiq xronologik tasniflashni tatbiq etish kabi yangicha munosabatlarni ham tadqiq etadi. *Uchinchidan* esa, o‘quv jarayonini personallashtirishga qaratilgan texnologiyalar, yangi zamonavuy o‘qitishga oid ta’lim shakllarini ishlab chiqish imkonini kengaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR :

1. Mirziyoyev M.M. 2019 yil 8 oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risda”gi PF-5847-son Farmoni. - URL: <https://lex.uz/docs/-4545884>.
2. Djuraev R.X., Tolipov O‘.Q., Safarova R.G‘., To‘raqulov X.O., Inoyatova M.E., Divanova M.S. Pedagogik atamalar lug‘ati.-T.: O‘zPFITI, 2008. -183 b.
3. Saifnazarov I. Muxtorov A. Boboyev A. Ilmiy tadqiqot metodologiyasi. o‘quv-uslubiy qo‘llanma,-T. : "Iqtisodiyot", 2014, -136 b.

4. Shermuhamedova.N.A. Ilmiy tadqiqot metodologiyasi. Darslik. –T.: «Innovatsiya-Ziyo», 2020, 453 bet
5. Azizqulov A. Axborotlashgan jamiyatning falsafiy muammolari. – Samarqand, 2021. - B.13-14.
6. Деркач А.А. Акмеологические основы развития профессионала. - М., Воронеж, 2004. -752 с.
7. Ishmuxamedov R., Mirsoliyeva M., O‘quv jaraènida innovasion ta’lim texnologiyalari. - T.: «G‘an va texnologiya», 2014. -60-b
8. Zokirova D. Integrativ yondashuv asosida bo‘lajak mutaxassislarni kasbiy-innovatsion faoliyatga tayyorlashning metodik modeli. Ta’lim, fan va innovatsiya. 2-son, 2023-y., -590-b
9. Злыднева Т.П. Организация исследовательской деятельности студентов университета в процессе профессиональной подготовки: дис. ... канд. пед. наук: - Магнитогорск, 2006. -204 с.
10. Скаткин М.Н. Методология и методы педагогических исследований. - М.: Педагогика, 1986. - 152 с.